

Szakmai beszámoló

A Károlyi család rezidenciáira vonatkozó kutatásaimat munkatervemnek megfelelően folytattam, eredményeimet részben tanulmányokban foglaltam össze, részben pedig egy nagyobb, a téma egészét bemutató kötet kéziratának elkészítése során hasznosítottam, illetve konferenciákon is bemutattam. Fontos eredménynek tartom, hogy 2017-ben a fehérváracsurgói Károlyi-kastélyban egy, a Károlyi család történetével foglalkozó kutatócsoportot alapítottunk, és ennek tagjaként idén (2021) társzerzőként és –szerkesztőként egy tanulmányokkal kísért forráskiadványt is közzétettünk.

Munkám során – mely elsősorban közgyűjteményi kutatással kiegészített levéltári alapkutatást jelent – kutatásokat folytattam az olcsvai, salánki, szegvári, bátorkeszi, tótmegyeri és derekegyházi kastély, a nagykárolyi és erdődi vár, valamint a pesti, Egyetem utcai és Pollack Mihály téri paloták építés- és gyűjteménytörténetére vonatkozóan. Források tekintetében kiemelkedő fontosságú a Károly családnak a MNL Országos Levéltárában őrzött családi levéltára, de az egyes épületek egykori gyűjteményével, berendezésével kapcsolatosan számos értékes forrást tartogatott a Budapest Főváros Levéltárának, a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárának iratanyaga és a Magyar Nemzeti Múzeum Irattára is, míg archív fényképek tekintetében jelentősnek bizonyult az Iparművészeti Múzeum, a Nemzeti Múzeum, valamint a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK) fényképgyűjteménye. Ezek mellett kisebb tanulmányutak keretén belül bécsi és pozsonyi közgyűjteményekben is folytattam kutatásokat.

A Károlyi család levéltárában elsősorban azokat az irattípusokat néztem át, amelyeket munkatervemben is felsoroltam: a Károlyi-tervtárat, a Törzsanyag egy részét, gazdasági iratokat, végrendeleteket, hagyatéki leltárakat, a nagykárolyi uradalom gazdasági bizottságának iratait, a Károlyi család missilis-gyűjteményét. A Tervtárban felkutattam az említett rezidenciák, gyakran több építéstörténeti periódushoz kötődő, vagy éppen kivitelezésre nem kerülő, sok esetben publikálatlan tervanyagát. Részben régi jegyzékek, részben összehasonlító elemzés révén több ismeretlen tervrajzot azonosítottam, mások adatait pontosítottam, egymáshoz kapcsolódó, de különböző iratsomókba keveredett terveket és iratokat párosítottam.

Munkám szempontjából fontos forráscsoportot képeztek a leltárak, összeírások. Ezek amellet, hogy jelentős információkat tartalmaznak az egyes kastélyok berendezésre és különböző

ingóságaira vonatkozóan, segítségemre voltak például annak tisztázásában, hogy adott esetben a fennmaradt nagy mennyiségű tervrajz közül melyek kerülhetettek kivitelezésre, mi volt az egyes, a rajzokon szereplő helyiségek funkciója, illetve amennyiben az adott épületről nem maradt fenn képi ábrázolás vagy az épületet később átépítették, egy elméleti alaprajzi rekonstrukciót is lehetővé tettek. Emiatt különösen fontosak például a napjainkra zömében elpusztult, Károlyi Sándor építési tevékenységéhez köthető olcsvai, salánki, szegvári, bátorkeszi kastélyok, az erdődi vár, valamint a nagykárolyi vár korai (a későbarokk átépítése előtti) összeírásai.

A felsoroltak mellett jelentősek az 1791-ben, Károlyi Antal és 1804-ben, Károlyi József halálát követően, illetve 1808-ban, Károlyi Józsefné Waldstein Erzsébet újraházasodása alkalmából felvett orphanális összeírások. Ezek gyakorlatilag a legrészletesebb képét nyújtják a 18. század második feléig kiépülő és később is fontos szerepet játszó rezidenciák – így például az erdődi vár, a nagykárolyi, a derekegyházi és a tótmegyeri kastély, valamint az Egyetem utcai pesti palota – korabeli állapotának.

Ezek mellett összegyűjtöttem az egyes épületekkel kapcsolatos építéstörténeti iratokat (pl. építési beszámolókat, instrukciókat, kőművesekkel és egyéb mesterekkel kötött szerződéseket), tanulmányoztam a családtagok, illetve a főbb uradalmi alkalmazottak (elsősorban jószágigazgatók, tiszttartók és titkárok) levelezését, gazdasági iratokat (például festők által kiállított számlákat, költséglistákat, számadáskönyveket).

Átnéztem a Károlyi család levéltáának magját képező, még a 18. század folyamán lajstromozott iratanyagának a korabeli iktatókönyvek alapján relevánsnak vélt részét. Az anyag nagyon változatos irattípusokat tartalmaz, például hagyatéki leltárakat, a nagykárolyi várra vagy a tótmegyeri kastély előzményének tekinthető épületre vonatkozó iratokat, végrendeleteket, de még családi levelezést, illetve az utólag kiemelt tervrajzok mellékleteit, kapcsolódó iratait is.

Forrásokat gyűjtöttem előkelő vendégek látogatásakor, esküvők, főispáni beiktatások, egyházi ünnepek alkalmával szervezett, a nagykárolyi kastélyhoz kötődő ünnepekről is. Ezek közül kiemelkedő fontosságú Hueber Antal ferences szerzetes német és Therese Corzan, Harruckern Jozefa társalkodónőjének olasz nyelvű naplói, amelyek Károlyi Antal és Harruckern Jozefa házasságát követő nagykárolyi és gyulai eseményeket örökítik meg, s amelyeket kollégáimmal közösen idén sajtó alá is rendeztünk. A nagykárolyi ünnepi események mellett – amelyeket önálló tanulmányban is bemutattam – kutatásom során fontos adatokat találtam Károlyi Antalné

Harruckern Jozefa idejében a pesti és a bécsi palotában, valamint a tótmegyeri kastélyban megélénkülő társasági eseményekről, bálokról, színi előadásokról, estélyekről is.

A műtárgyak történetére vonatkozóan közgyűjteményekben végeztem kutatásokat (IMM Fényképtára és Adattára, MNM Adattára, Képzőművészeti Egyetem Könyvtárának Kézirattára). A MNM Irattárában például Károlyi Mihály pesti palotájából átvett (de részben a nagykárolyi kastélyból származó) műtárgyakat felsoroló múzeumi letéti listát sikerült felkutatnom. A Politikatörténeti Levéltárban Károlyi Mihály és Andrássy Katinka iratai között az Egyetem utcai palotára, a Károlyi-hagyatékot képező bútorokra, műtárgyakra és festményekre vonatkozó iratokat tanulmányoztam.

A családi levéltár szintén tartalmaz műtárgyakra vonatkozó feljegyzéseket, de ezek általában váratlanul, különböző fondokból kerültek elő. Ilyen például az 1799-ben Bécsből Szentesre és Derekegyházára, 1793-ban Pestről Tótmegyerre küldött képek jegyzéke, vagy a derekegyházi és a tótmegyeri kastélyban található képek jegyzéke 1826-ból.

Fontos forráscsoportot képeznek a könyvekkel, könyvtárakkal kapcsolatos iratok. Több feljegyzést, levelet találtam könyvvásárlásokra, a nagykárolyi nyomdára, a kastélykönyvtárak berendezésére vonatkozólag, megtaláltam a bátorkeszi kastély 1719-es, a nagykárolyi kastély 1742-es, a pesti palota 1791-es könyvjegyzékét, több 18. századi vegyes könyvlistát, Károlyi József könyveinek katalógusát.

Műtárgyak tekintetében fontos irattípust képeznek a kutatott archív épület-, enteriőr- és műtárgyfotók, valamint a hagyatéki iratok, végrendeletek, gyámsági iratok, hitbizományi leltárak. A család tagjainak 17–18. századi végrendelete mellett a Fővárosi Levéltárban (BFL) sikerült felkutatni a 19. századi hitbizományi leltárakat is. Innen kerültek elő például a Károlyi Alajos-féle hitbizományi iratok is, amelyek kiindulópontját képezték annak a kutatómunkának, amelynek eredményeként két részből álló, az *Ars Hungarica* folyóiratban megjelent – *Opus Mirabile* díjjal jutalmazott – tanulmány sorozatban feldolgoztam a pesti Pollack Mihály téri Károlyi palota gyűjteménytörténetét, amelyről ezidáig nagyon keveset lehetett tudni. A kutatás során előkerültek például a palota előcsarnokát díszítő Lotz-falképek előkészítő vázlatrajzai és az elpusztult falképeket dokumentáló archív fotók, valamint a felkutatott leltárak segítségével összeállíthatóvá vált a palota tereit díszítő festmények jegyzéke (amelyek közül néhányat azonosítani is sikerült), illetve újabb adatok kerültek napfényre Ludwig Behr építész magyarországi tevékenységével

kapcsolatosan is. A téma nem független a kutatás fő irányától sem: a palota egykori gyűjteményéhez tartozó festmények egy részét 1791-ben még a pesti Egyetem utcai Károlyi palotában írták össze, ahonnan 1808 körül (egy átalakítási munkálathoz kötődően) a tótmegyeri kastélyba, innen pedig – feltehetően Károlyi Alajos révén – végül a pesti, Pollack Mihály téri palotába kerültek. Ahhoz, hogy mindezen összefüggésekre fény derüljön, szükséges volt feldolgozni a tótmegyeri kastély és a pesti palota építés- és gyűjteménytörténetét. Mindkettő 18. századi építéstörténetét korábban olyan neves kutatók tanulmányozták, mint Bibó István, Badál Ede és Révhelyi Elemér, belső kialakításukról, berendezésükről azonban ugyancsak keveset tudunk (részben a 19. századi átalakítások miatt, amelyeken mindkét épület átesett). A kutatás számos új adalékot eredményezett, illetve tisztázta vagy éppen felülírta a korábbi megállapításokat. A tótmegyeri kastély esetében például rávilágított arra, hogy a barokk kastélynak fontos előzménye volt, egy 1700 körül, még a Kaunitz család által építtetett kastély, amelynek főszárnyát az új kastély építése során hasznosították, illetve a mindeddig a tótmegyeri Károlyi kastély tervezőjének tartott Franz Anton Hillebrandt kamarai építész tervrajza mindössze csak egy korai tervjavaslat lehetett, amelyet több, másoktól származó rajz követett. A kastély leltárai (1791, 1808, 1814) és későbbi felmérési és bővítési tervrajzai alapján tisztázódott a barokk kastély alaprajzi elrendezése is. Fény derült arra, hogy az emelet teljes kiépítésére csak 1808-ban került sor, és valószínűleg ekkor (de mindenképp 1791 után) a kastély berendezése egy jelentős, részben a pesti palotából származó festménygyűjteménnyel gazdagodott. A képeket egy 1827-es festményjegyzék tételesen is felsorolja. A kastély építéstörténetére és egykori gyűjteményére vonatkozó kutatási eredményeimet két különálló tanulmányban tettem közzé.

A pesti palota történetének felgöngyölítését a munkám utolsó szakaszára hagytam, mivel az az egyik legösszetettebb, ugyancsak jó forrásadottsággal rendelkező téma, amelynek vizsgálata – sok szálon való kötődésük miatt – ugyanakkor igényli a Károlyiak egyéb kastélyai történetének, illetve a források alapos ismeretét. A kutatás során arra törekedtem, hogy tisztázzam, hogy az 1768-tól kezdődően több szakaszban (1768–1769, 1778–1779, 1786–1791) meginduló bővítési, átépítési hullámok során hogyan változott az épület, milyen tervrajzok készültek és a számtalan tervváltozat közül melyek valósultak meg. Utóbbi a palota 1791-es német nyelvű leltára valamint a későbbi – a régi falakat is jelölő – átépítési tervek segítették. A folyamatok – így például az alaprajz és a térhasználat változásainak – megismeréséhez ebben az esetben is szükséges volt az időkeretnek a 19. századra történő kiszélesítésére, amelynek során az épület elnyerte mai arculatát.

Ennek kapcsán nemcsak későbbi terveket, felmérési rajzokat tanulmányoztam, hanem a palota későbbi leltárait is (1803, 1814, 1878, 1891), mert ezek az épület tereinek elrendezésében és használatában bekövetkezett változások mellett tájékoztatnak az enteriőrök formálódásáról is. A térhasználat mellett főként a palota berendezéséhez tartozó – és legkönnyebben azonosítható – festményekre fókuszáltam, de értékes adatok kerültek elő például a könyvtárra és a családi levéltárra, vagy a kertre és melléképületekre (istálló, lovarda) vonatkozóan is.

Több kastély épületéhez vagy azok melléképületeihez (Nagykároly, Tótmegyer, Pest) a család uradalmi építész, Josef Bittheuser is készített átalakítási terveket. Tervezői munkásságának felkutatása során találtam meg Szatmár vármegye nagykárolyi székházához és több, Csongrád megyei uradalmi épülethez készült tervrajzát, amelyeket önálló publikációkban közzé is tettem. Bár látszólag mindkét téma eltér a kutatás fő irányától, valójában az ezekben való elmélyülés jelen kutatást is elősegítette, illetve új utakat is megnyitott annak folytatására. Így például a csongrádi uradalmi épületek kapcsán megnéztem az ottani gazdatisztek, jószágigazgatók levelezését és a csongrád-vásárhelyi Károlyi-uradalom épületeinek összeírását, amelyek számos adatot tartalmaztak például a derekegyházi és szegvári kastélyra és a csongrádi és szentesi urasági házakra vonatkozóan is. Hasonlóan, Szatmár megye székháza építéstörténetére irányuló kutatómunka során – amelyhez Bittheuser mellett több rezidenciális építkezéssel kapcsolatba hozható Franz Sebastian Rosenstingl is készített rajzokat – a nagykárolyi vár átépítéséről kerültek elő új adalékok.

Károlyi Sándor tollforgójáról szóló tanulmányom szintén a kutatás egyik előre nem látható hozadéka. A témával a családi portrék tanulmányozása során kerültem kapcsolatba, amelyekről a tanulmányozott forrásokra (leltárok, levelezés, számlák) támaszkodva adatlapokat állítottam össze a készülő kötet mellékletébe. A család férfi tagjainak több portréján feltűnik egy különleges forgó, amelynek toll tartó tokja a Károlyiak címerállatát, a karvalyt mintázza meg, és amelyet a korábbi szakirodalom 17. századnak tartott. Jelen kutatás során előkerültek a forgó rajzai, illetve a családi levelezésben található adatok alapján fény derült készítési körülményeire is. Tanulmányomban bemutattam keletkezésének körülményeit, Károlyi Sándor és Barkóczy Krisztina szerepét, kísérletet tettem a forgót készítő felvidéki mester azonosítására, vizsgáltam azokat a portrékat, amelyeken előfordul, a forgó reprezentációs szerepét (a családi ősgaléria festményein, illetve a

gyászszerartásokon), illetve történetét egészen 1951-ig, amikor egy londoni aukción értékesítették.

Hasonlóan, özv. Haller Gáborné Károlyi Klárának a kerelőszentpáli Haller-birtokon zajló egyháztámogatói tevékenységéről írott tanulmányom az egyházi források mellett arra a családi levelezésre támaszkodik, amelyet Károlyi Sándor rezidenciális építkezései kapcsán néztem át. Ugyancsak Károlyi Sándorra és Károlyi Antalra, illetve műpártoló tevékenységükre irányuló kutatási eredményeimet tudtam hasznosítani Csongrád jelenlegi és egykori plébániatemplomáról (a Nagyboldogasszony- és Szent Rókus templomokról) írt monográfiákban közölt tanulmányaimban.

Az említett publikációim mellett a témát – a Károlyi család 18. századi rezidenciáit, elsősorban azok építés- és gyűjteménytörténetét – bemutató kötet kéziratán dolgoztam. A kézirat tulajdonképpen három nagyobb egységre tagolódik. Ennek első, áttekintő, szintetizáló jellegű egységén jelenleg is dolgozom, mivel ennek megírásához csak a kutatómunka lezárását és a források feldolgozását – azaz a téma egészének megismerését – követően tudtam hozzákezdeni. Ebben az építetőkötet, rezidenciális jellegű építkezéseik, illetve műpártolásuk sajátosságait, az általuk foglalkoztatott építészeket és mestereket, az egyes rezidenciák sajátos szerepét, funkcióját szeretném bemutatni, érintve a főúri élet és reprezentáció, valamint birtokigazgatás kérdéskörét is. Külön fejezetben vizsgálom az épületek elrendezését, térszerkezetét, berendezését, gyűjteményeit, végül pedig kitérek a kastélyok környezetére: kertekre, kerti építményekre, melléképületekre (például lovardákra, kiszolgáló épületekre).

A második egység az egyes rezidenciák több periódusra tagolódó (azaz több családtag építői, műpártolói tevékenységéhez is köthető) építés- és gyűjteménytörténetét mutatja be monografikus feldolgozások formájában, elsőként a Károlyi Sándor által építtetett olcsvai, szegvári, batorkeszi és salánki kastélyokat, melyek az 1827-es birtokosztály idejére már elpusztultak, illetve az erdődi várat, amely ekkorra már romos állapotba került.

A Szatmár vármegyei olcsvai kastély központi része a korábbi vár falainak felhasználásával 1700–1702 között épült meg, majd ezt 1708–1709 között két szárnyal bővítettek. Az épület napjainkra teljesen elpusztult, így kialakításáról jóformán csak a korabeli tervrajzok alapján nyerhetünk képet, leltárak hiányában azonban – a kápolna kivételével – semmit nem tudunk belső kialakításáról, a különböző termek funkciójáról. A szegvári (Csongrád vm.) kastély ugyancsak egy koraújkorai vár

romjainak, falainak felhasználásával épült ki 1724–1727 között. A hagyománnyal ellentétben, mely szerint 1768 után az épületet vármegyeháza céljára átalakították, a kutatás során fény derült arra, hogy a jelenleg is álló épületnek nem sok köze van az egykori kastélyhoz, ugyanis az 1768-ra romos állapotba kerülő kastélyban vármegyei börtönt alakítottak ki, a vármegye háza pedig annak telkén épült meg. A bátorkeszi kastély (Bátorove Kosihy, Esztergom vm.) 1715-ban épült, de egy földrengés során megrongálódott, ezért 1725 után a Pálffy család – aki közben visszaváltotta a birtokot Károlyi Sándortól – újjáépítette. A szakirodalomban található érintőleges adatok alapján a salánki kastélyról (Ugocea vm, ma Shalanky, Uk) mindeddig mindössze annyit tudunk, hogy 1710 körül, az olcsvaival megközelítőleg egyidőben épült, és nem sokkal később, 1717-ben egy tatárbetörés során teljesen elpusztult. Történetének rekonstruálásában, akárcsak Károlyi Sándor egyéb kastélyainak esetében, mindössze a felkutatott levéltári források alapján alkothatunk képet. Az erdődi várból (Ardud, Szatmár vm.) melynek újjáépítésére 1727–1739 között került sor, napjainkra mindössze romok, illetve a millennium évében újjáépített, historizáló torony maradt fenn. Kéziratomban a felsorolt rezidenciákról, azok előzményéről, építéstörténetéről, kialakításáról számtalan, mindeddig ismeretlen forrást dolgoztam fel.

Egy másik, különálló csoportot alkotnak a Károlyi család legjelentősebb, a 18. században megépülő vagy annak folyamán jelentős átalakításon áteső, később is fontos szerepet játszó rezidenciái. Ilyenek a tótmegyeri, derekegyházai kastélyok, a pesti palota és a nagykárolyi várkastély, amelyek monografikus feldolgozása az előbbieket követi.

A kötet harmadik, nagyobb egységét képező függelékben az egyes kastélyokról olyan 18. századi vagy 18. századi állapotukat tükröző inventáriumokat szeretnék (kivonatosan) közzétenni, amelyek jellemző képet nyújtanak korabeli állapotukról, külső-belső elrendezésükről. Ezt kiegészítené még a családi arcképek adatlapjai, amelyeken gyakorlatilag összesíteném egy-egy kép történetét, kitérve arra, hogy egy adott képről milyen források (például leltár, számla, levél) állnak a rendelkezésünkre, hová, milyen célból készültek, illetve ezt követően mi lett a sorsuk, egészen – amennyiben lehetséges – napjainkig. A függelék végére egy a rezidenciális építkezések adatait összesítő kronológia kerül, amely a gyakran egymással párhuzamosan zajló, több periódusból álló vagy elhúzódó építkezéseket, a számtalan, gyakran kivitelezésre nem került tervvariánst tenné áttekinthetőbbé.

A tervezett kötet – amelynek megírását nehezítették, illetve késleltették az előre nem látott kutatási nehézségek (járványhelyzet, GYES), a rosszul felbecsült forrásadottságok, és a téma említett összetett, több korszakon átívelő jellege – nyomdai előkészítése 2022-re, megjelenése 2023 elejére várható, de terveim között szerepel, hogy időközben egy-egy résztémát önálló publikációban is bemutatok.